

I Dunkehallaåns dalgång har Jönköping ett storslaget landskap tätt in på stadens knutar. Kulturminnen och naturmiljö förenas till en spännande helhet, där det livgivande och ständigt strömmande vattnet bildar själva grundförutsättningen.

Dunkehallaån har sina källflöden kring Dumme mosse på höjdsplatan väster om Jönköping. Under sitt lopp ner till Vättern bildar ån flera vattenfall, med en sammanlagd fallhöjd av 130 meter. De flesta och högsta fallen är belägna inom Jönköpings stads gamla gräns. På en sträcka av drygt en kilometer finns minst femton gamla kvarnplatser och strömfällen som har utnyttjats genom tidernas lopp.

Namnet Dunkehalla är fantasieggande och har gett upphov till olika förklaringar. Enligt en gammal tradition var ravinen ett tillhåll för rövaren Dunke. Den riktiga tolkningen är dock en annan.

Vichyvattenflaska från Dunkehalla Bryggeri och Vattenfabrik.

Historia kring Dunkehallaån

Strömmande vatten har i alla tider varit viktigt för mänsklig verksamhet. Fynd från förhistorisk tid visar att ravinen vid Dunkehalla har varit befolkad långt innan staden Jönköping kom till.

Vid Jönköpings grundande under 1200-talet införlivades Dunkehallaån och dess värdefulla strömfällen med stadens område. Den som utnyttjade vattenkraften måste betala en avgift till staden. Vid mitten av 1400-talet nämner Jönköpings tänkebok att Tord kopparslagare och Olaf knivsmed erlade skatt för vattenfall.

Franciskanerklostret hade en egen mjölkvarn, Munkavarn, som senare övergick till Jönköpings Hospital.

Vid översta strömfallet låg Prostskvarn, en löneförman för stadens kyrkoherde. Under 1500-talet finns omnämnt att Jönköpings slott hade en kvarn i Dunkehalla.

Under 1600-talets stormaktstid var Jönköping en gränsstad mot det danska riket och Kronan utnyttjade Dunkehallaåns vattenkraft för krigsproduktionens behov. Gevärsfaktoriets borrhuk och en klädmakarslamp för valkning av uniformsstyger placerades vid Dunkehalla.

Mjölvarstugor och sommarnöjen

Beyggelsen i Dunkehalla har skiftat genom tiderna. Under 1600- och 1700-talen låg kvarnarna på rad utmed ån. Dalgångens slutningar och den omgivande Bymarken brukades som betesmark, åker och äng, och landskapet var öppet.

Endast mjölnare hade rätt att bosätta sig vid ån, men även annat "löst folk" slog sig utan lov ned i små backstugor och kyffan. Under 1800-talet uppstod en oreglerad förstads på Dunkehallas höjder. Varje hus hade sitt eget namn. Vid Lövet

Under medeltiden skrevs ånämnet Dunka, som enligt ortnamnsforskningen betyder vattendraget som dunkar, avger ett dolt ljud. Efterledet -hallar har lagts till senare, och syftar på omgivningarna kring ån med bergsbranter och klipphällar som går i dagen. Under 1800-talet kom Dunkehalla att beteckna den framväxande förstaden på höjderna kring ån.

Mjölciäckarna hämtas med häst och vagn vid lastbryggan på Dunkehalla Valskvarn.

Vattenkraft var en nyckel till industriell verksamhet och många tvister har utspelat sig om rätten till strömfällen och vattenreglering.

Den mäktige Peder Gudmundsson, borgmästare i Jönköping, hävdade vid 1600-talets mitt äganderätten till sex Dunkehallakvarnar. Även under 1800-talet fanns tendenser att monopolisera kvarndriften i Dunkehalla.

nedanför Hallmansvägen finns ännu en grupp små hus från denna tid.

Kring 1800-talets mitt blev det populärt bland stadens borgerskap att skaffa sig ett sommarställe i stadens omgivning. Konstfulla trädgårdar anlades och snickarglädjen blomrade i glasverander och paviljonger.

En turistvägledning från 1880-talet berättar om Dunkehallas prygliga sommarvillor, i vilka välmående embetsmän och affärskarlar söka avkoppling efter en strävsam het dag i stadens sommartiden i kvällen.

Kring sekelskiftet 1900 fanns ett myller av anläggningar i Dunkehalla. Fördämnningar, turbiner och rännor reglerade vattenflödet till kvarnar och verkstäder, som trängdes vid åfäran. Intill låg fabrikörens påkostade villor omväxlande med enklare småfolksbostäder och arbetarkaserner. Idag återstår endast en del av allt detta, och nya bostadskvarter har anlagts vid den dunkande ån.

Moster Perssons stuga i början av 1900-talet. Här serverade moster Persson enligt traditionen öl till törstiga förbipasserande. Stugan var en av de många enkla små träkåkar som kring sekelskiftet fanns på Dunkehallas höjder. Den revs på 1950-talet.

Stadsdelen Dunkehalla, som räknar över 1000 invånare, är i och för sig en sevärhet, erbjödande en rikedom av måleriska, stundom lustiga motiv. De små husen med sin omgivning av klippor och grönt, uppstaplade på höghärlar utan ordning, ofta äfventyrligt hängande på en stolpe, försen som sorlande slingrar sig mellan kvarnar och fabriker, här och där störtande sig ned i kaskader, de täcka, välordnade trädgårdarne, omväxlande med fattigmansstugornas för nyfikna blickar öppna gårdarinteriörer, där talföra kvinnor tvätta kläder eller smutsiga barn leka, allt förenar sig till en lika egendomlig som intressant tuffa, hvars bakgrund bildas af den mest storslagna utsikt öfver staden, Vättern och omgifvande skogshöjder.

Ur Jönköpings omgifningar. Turistvägledning från 1898.

JÖNKÖPINGS NÄTUR & KULTURMILJÖ

På vandring i Dunkehallaåns dalgång

Mjölkskvarnar och metallfabriker

Kvarnliggare från Lallkvarn.

En mångfald av industriella anläggningar har under tidernas lopp dragit nytta av Dunkehallaåns strömfällen. År 1817 fanns, från Vättern räknat, följande kvarnar och vattenverk; Huluskvarn, Hospitalskvarn, Färgarekvarnen, Bryngelskvarnen, Stads-kvarnen, Berga- och Missunna kvarnar, Bubbakvarn, Gästgäverkvarn, Hallakvarn, Broakvarn, Kniphammaren, Färgarestampen,

Sterkvarn i början av 1900-talet. Hallmansvägen var då ännu inte anlagd, och på krönet ovanför vattenfallet syns den gamla Bubbakvarn, som inrymde en tjärderesfabrik.

Tobiskvarnen, Sämmsmakarestampen samt Prostskvarnen.

Många hantverkare hade anläggningar i Dunkehalla. I vattendrivna stampar bearbetades sämskskinn, kläde och ekbark för garvning av hudar. Bresiljeved från Brasilien maldes för färgning av garn och tyger.

I början av 1900-talet ersattes vattenhjulen med effektivare turbiner. Verkstäder och småindustrier blomstrade utmed ån. Här fanns benmjölsfabrik, filfabrik, tallbarrsoljefabrik, vaddfabrik och vitmetallfabrik. I en enkel smedja vid Hospitalskvarn lades grunden till Svenska Fläktfabriken.

Dunkehallaravinsens natur

Landskapet kring Dunkehallaån har skiftat under tidernas lopp. Ravinen började formas vid inlandsisens avsmältning för omkring 12 000 år sedan. Då var landskapet kargt och marken hade ännu inte fått något skyddande täcke av växtlighet. Idag bildar dalgången ett lummigt grönt stråk och är en tillflykt för växter och djurliv.

I Dunkehalla är det alltid nära till naturupplevelser, och varje årstid har sin speciella stämning.

Vitsippor, scilla och numneört tillhör värdfloran i Dunkehalla.

Äkta tallbarrsolja, tillverkad på AB Apotekare Alf Carlsson Enkas Tallbarrsoljefabrik, som låg nedanför Prostskvarnsfallet.

Vintertid uppstår spännande isformationer vid vattenfall och dämmen. Under vårlöden bruser vattenflödet starkt och i slänterna bildar vitsipporna en tät matta, med inslag av solgul svalört, röd nunneört och blå scilla.

Högsommarens vegetation är nästan djungellik, med pestskräpens paraplylika blad och jättesliden höga stänglar som karaktäristiska inslag. Man finner också överlevande trädgårdsväxter som hässelklocka, jättebalsamin, krollilja och stråläga. Under hösten möter man doften av mossvatten, mulnande löv och fallfrukt från vildvuxna äppleträd.

Småryp och insekter trivs vid vattnet och gynnar fågellivet. Strömstare, försärla och rosenfink syns då och då vid ån.

Dunkehallaåns dalgång

En skyltad vandringsled sträcker sig från Kortebovägen till Prostkvärnsdammen vid Dalviks bostadsområde. Det är en promenad på drygt en kilometer, delvis i brant stigning med trappor.

Prostkvärnsdammen
Gemensam fördämning för alla nedströms liggande vattenverk. Omtyckt badplats för barn, kallades allmänt för Pojkadammen.

Bäckaskog

Platsen för Moster Perssons stuga

Hallmansvägen byggdes på 1920-talet. Då försvann Bubbakvarn, Hallakvarn och Gästgivarekvarn.

Johansberg och Lövet
Utkantsbebyggelse från 1800-talet.

Jakobsdal
Denna herrgårdsliga egendom uppfördes vid 1800-talets mitt av häradshövding Frick, som även drev Storkvarn.

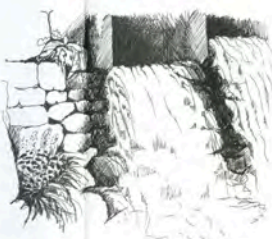

Fredriksdal
Här låg Lindströmska fastigheten med bostadshus, benmjölsfabrik och mineralkvarn.

Hospitalskvarn
Gammal kvarnplats som under medeltiden tillhörde franciskanerklostret i Jönköping.

Skeppet
Boningslänga från sekelskiftet 1900 för arbetare vid närbelägna Axel Petterssons slakteri och Jönköpings snickerifabrik.

Stallkvarn
Här under 1900-talet inrymt skofabrik och Ljungbergs metallfabrik.

Hulukvarnsfallet
Hulukvarns kvarndamm med fördämningsmur av sten i kallmur.